

ПРОБЛЕМА ОБГРУНТУВАННЯ НАУКОВОГО СТАТУСУ АПРІОРНИХ ПОНЯТЬ В КОНТЕКСТІ ЇХ ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ (ПІДХІД МАРБУРЗЬКОЇ ШКОЛИ ПРАВА)

Кабанець Н.І.,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

ННІП КНУ імені Тараса Шевченка,

ORCID: 0000-0002-0394-9233

Кабанець Н.І. Проблема обґрунтування наукового статусу апріорних понять в контексті їх гносеологічної природи (підхід Марбурзької школи права).

Звертається увага на епістемологічний та гносеологічний зв'язок систем філософії права різних періодів розвитку науки. Зокрема, гносеологічної системи Марбурзької школи права класичного періоду з метафізикою права в системі практичного розуму Еммануїла Канта. А також вплив підходу неокантіанців, щодо трактування належної природи юридичного відношення, на становлення некласичної науки.

У якості проблеми, розглядається можливість обґрунтування апріорної категорії *actio*, в якості однієї з основних, що задає належний вимір правової реальності. Така категорія виступає як *логічний пріус*, що уможливило міжсуб'єкту модель спілкування, характерну для деонтологічного ряду пізнання.

Зокрема, аналізується метод школи, що позиціонується, як *орієнтування етики в фактах юридичного досвіду*. Показано, що таким фактом для марбуржців виступає догма римського права, зокрема її пандектна система XIX ст. Аналіз аналогу в догмі права, на основі якого філософами здійснюється орієнтування в фактах юридичного досвіду, дає можливість зробити висновок, що вся система догми могла виступати в якості фізичної основи для гносеологічної філософської інтерпретації. Але тільки поняття договірної зобов'язання в догмі права містить *суб'єкт-суб'єктне відношення осіб з приводу речей* і тому може виступити орієнтуючою формою для *міжсуб'єктної* моделі спілкування в філософії права. Саме *апріорне* поняття договірної зобов'язання і є виразом категорії *actio*, що задає належний вимір правової реальності та інтерсуб'єкту модель спілкування. Проте, науковий статус цієї категорії потребує додаткового обґрунтування з різних напрямків філософії та теорії права.

При висвітленні проблемного питання розглядаються наступні положення: Онтологічна та деонтологічна моделі праворозуміння в класиці і некласиці; Неокантіанці і гносеологія; Процедура орієнтування в фактах досвіду як пізнавальний метод; Проблема аналогу; «Особи», «Речі» як апостеріорні та апріорні категорії; Особливості інтерпретації базових категорій права/ Наслідки орієнтування філософії та теорії права в базових категоріях метафізики; Проблема обґрунтування наукового статусу категорії *actio*.

Ключові слова: апріорні поняття, гносеологія, Марбурзька школа права, міжсуб'єкту модель праворозуміння, орієнтування в фактах юридичного досвіду, догма права, договірне зобов'язання, категорія *actio*.

Kabanetz N.I. The problem of substantiating the scientific status of aprior concepts in the context of their gnoseological nature (the approach of the Marburg school of law).

Attention is drawn to the epistemological and epistemological connection between the systems of philosophy of law of different periods of development of science. In particular, the epistemological system of the Marburg School of Law of the classical period with the metaphysics of law in the system of practical reason of Emmanuel Kant. Also, the influence of the neo-Kantian approach to the interpretation of the proper nature of legal relations on the formation of non-classical science.

As a problem, the author considers the possibility of substantiating the a priori category of *actio* as one of the main ones that sets the proper dimension of legal reality. Such a category acts as a *logical prius* which makes possible the intersubjective model of communication characteristic of the deontological range of cognition.

In particular, the author analyzes the method of the school which is positioned as an *orientation of ethics in the facts of legal experience*. It is shown that for the Marburgers, such a fact is the dogma of Roman law, in particular, its nineteenth-century pandectic system. The analysis of analogon in the dogma of law, on the basis of which philosophers orientate themselves in the facts of legal experience, makes it possible to conclude that the entire dogma system could act as a physical basis for epistemological philosophical interpretation. However, only the concept of contractual obligation in the dogma of law contains *the subject-subject relationship of persons with regard to things* and therefore can act as an orienting form for the intersubjective model of communication in the philosophy of law. It is the a priori notion of contractual obligation that is the expression of the category of *actio*, which sets the proper dimension of legal reality and the intersubjective model of communication. However, the scientific status of this category requires additional substantiation from various areas of philosophy and legal theory.

When discussing this issue, the following points are considered: Ontological and deontological models of understanding law in classical and non-classical works; Neo-Kantians and gnoseology; The procedure of orientation in the facts of experience as a cognitive method; The problem of analogy; ‘Persons’ and ‘Things’ as a posteriori and a priori categories; Features of the interpretation of basic categories of law/Consequences of orienting philosophy and theory of law in the basic categories of metaphysics; The problem of justifying the scientific status of the category of *actio*.

Key words: a priori concepts, gnoseology, Marburg School of Law, intersubjective model of legal understanding, orientation in the facts of legal experience, the dogma of law, contractual obligation, category of *actio*.

*«Філософія права (*за змістом і методом)
є філософією юридичного відношення та його елементів. Ця філософія полягає в розкритті
логічного та етичного змісту елементів юридичного відношення. Вона є, далі,
неминуче і вченням про юридичну реальність та закономірність правових явищ:
вченням про утворення юридичних понять, його межі відносно каузальних
та телеологічних теорій»
В. Савальський [1, с. 220].*

Постановка проблеми: Дослідження природи апріорних понять в філософії права є одним з найбільш складних питань. Такі поняття використовувалися в науці права Нового часу, зокрема, в Метафізиці права XVII-XVIII ст.ст. Однак, в класичній філософії права XIX ст. їх значення було втрачене. Між тим, існує зв'язок цих понять, як базових категорій права, з гносеологічним виміром права, що задається філософією права.

Стан опрацювання проблематики: До проблеми обґрунтування апріорних положень в класичній науці найближче підійшла Марбурзька школа права¹. Специфічний філософський метод школи ґрунтувався на орієнтуванні в фактах юридичного досвіду. Також в рамках феноменології права питання апріорних засад права досліджувалося вже в період розвитку некласичної парадигми розвитку науки (Адольф Райнах). Критичне ставлення до розгляду цього питання висловлювалося в рамках юридичного позитивізму (зокрема, Г. Шершеневич), пов'язаного з догмою римського цивільного права.

¹ МАРБУРЗЬКА ШКОЛА НЕОКАНТІАНСТВА – напрям неокантіанства, що виходив із «трансцендентально-логічного» тлумачення вчення Канта. Найвідоміші представники школи – Коген, Наторп, Кассієр. Базова робота лідера школи Г. Когена «Етика чистої волі» [2]. Представником цього напрямку в Росії на початку XX ст. був Савальський Володимир Олександрович. Його робота «Основы философии права въ научномъ идеализмѣ. Марбургская школа философии: Когенъ, Наторпъ, Штаммлеръ и др.» 1909р. давала уявлення про світоглядні, теоретичні та методологічні засади школи.

У наш час у вітчизняній науці питаннями апіорних засад права займалися Сливка С., Карпичкий М., Сінельникова М., Рабінович П., Руденко Б. та ін.

Мета статті: на основі аналізу особливостей методу Марбурзької школи розглянути проблему обґрунтування апіорних понять права в контексті її гносеологічного виміру.

Зокрема, для її розуміння пропонується розгляд наступних питань: *Онтологічна та деонтологічна моделі праворозуміння в класиці і некласиці; Неокантіанці і гносеологія; Процедура орієнтування в фактах досвіду як пізнавальний метод; Проблема аналогу; «Особи», «Речі» як апостеріорні та апіорні категорії; Особливості інтерпретації базових категорій права// Наслідки орієнтування філософії та теорії права в базових категоріях метафізики; Проблема обґрунтування наукового статусу категорії actio в сучасній філософії права.*

Викладення основного матеріалу:

Онтологічна та деонтологічна моделі праворозуміння в класиці і некласиці

Сучасне праворозуміння оперує двома гносеологічними моделями для трактування природи права. Вони виходять з розумінням права як явища, що має досліджуватися в двох рядах пізнання: онтологічному і деонтологічному.

Класична онтологічна модель розглядає право в системі суб'єкт-об'єктного відношення, де право пізнається як явище, що має дійсну природу, пояснюється на засадах формальної логіки і в рамках причинно-наслідкової (каузальної) закономірності розуміння природи досліджуваних явищ. Це ряд наук про Природу. Право пізнається тут, «як воно є» в реальності, в своїй актуальній дійсності. Воно є об'єктом для суб'єкта, що здійснює пізнання, як і будь-яке явище оточуючої реальності. Воно є «Що» для «Хто» – частина реальності, річ (явище), предмет фізичного світу для особи, яка досліджує його ознаки, складаючи поняття.

Характер дослідження дескриптивний (описовий) і пояснючий.

Деонтологічна модель розглядає право таким, «як воно має бути». Вона пізнає право в міжсуб'єктній – суб'єкт-суб'єктній, інтерсуб'єктній моделі праворозуміння¹. Право позиціонується тут як феномен ряду Культури чи наук про Дух. Характер дослідження прескриптивний (приписовий) і розуміючий. Тут використовується неформальна логіка для розуміння природи досліджуваних явищ. Інколи вона носить характер деонтичної логіки, інколи це герменевтика чи феноменологія.

Особливістю тут є те, що суб'єкт-суб'єктна модель стоїть на межі класичної та некласичної філософії², де остання взагалі відмовляється від гносеологічної моделі розуміння, пов'язаної з раціональним поясненням. Однак, саме міжсуб'єктна модель праворозуміння в класичній філософії науки дає засади для формування некласичної інтерсуб'єктної моделі феноменології та герменевтики права.

У свою чергу, онтологічна та деонтологічна моделі праворозуміння в гносеології в епістемологічному плані виступають наступницями класичних метафізичних систем теоретичного та практичного розуму. Онтологічний ряд пізнання є наступником системи теоретичного розуму в класичній епістемі наук (у Метафізиці – це система чистого (теоретичного) розуму). Деонтологічний ряд пізнання в гносеології є наступником системи практичного розуму в класичній епістемі наук (у метафізиці – система практичного розуму).

Отож, зв'язок апіорних положень права, що відігравали значну роль в постулюванні правої реальності в метафізиці права, дає можливість зрозуміти їх роль і в гносеологічних моделях праворозуміння.

Неокантіанці і гносеологія

Міжсуб'єктну класичну модель розуміння права, як явища деонтологічного ряду пізнання, сформулювали представники неокантіанської школи. В XIX ст. вона була представлена Мар-

¹ У даному випадку підкреслюється зв'язок суб'єкт-суб'єктного відношення класичної гносеологічної моделі праворозуміння з некласичною інтерсуб'єктною, оскільки при різниці в гносеологічному плані, вони в плані епістемологічному обидві разом протистоять суб'єкт-об'єктній моделі пізнання. Вони пов'язані з епістемою практичного розуму в метафізиці права, тоді, як суб'єкт-об'єктна модель праворозуміння – сфера теоретичного розуму.

² Поняття класичної та некласичної парадигми тут розуміється в контексті періодизації філософії науки. Класичний період – XVII ст. – XVIII ст., наукові знання в формі метафізики; середина XIX ст. – створення позитивної системи філософії, наукові знання на онові експериментально-теоретичного методу дослідження; друга половина XIX ст. – середина XX ст. – формування некласичної парадигми філософії науки, критика позитивізму; друга половина XIX ст. – посткласична наукова думка [3].

бурзьким та Баденським напрямками філософії права. Особливістю неокантіанців було те, що вони обґрунтували гносеологію, як розділ наукової філософії, чим змогли зберегти зв'язок філософії та науки, який був під питанням в ХІХ ст. у зв'язку з агресивним наступом матеріалізму та позитивізму.

Слід відмітити, що класична наукова парадигма ґрунтується саме на онтологічній суб'єкт-об'єктній моделі пізнання, сприйнятій у позитивістській філософії науки (позиціонується як система теоретичного розуму). Вона почала викликати серйозні зауваження з боку неокантіанців, що в той час почали формуватися. Неокантіанцям вдалось обґрунтувати специфіку наук про Дух відносно наук про Природу в пізнанні, чим уникнути кризи, яка полягала у відмові від раціонального пояснення філософських питань науки. З одного боку (неокантіанська філософія), пропонувала відмовитися від гносеологічної суб'єкт-об'єктної моделі розуміння природи явищ. З іншого боку (філософія позитивізму), намагалася все звести лише до цієї моделі і до процедури наукового дослідження, прийнятій для наук про Природу.

Позиція, зокрема, Марбурзької школи права, що використовувала *трансцендентально-логічний* метод пізнання, полягала в тому, щоб показати, що суб'єкт-об'єктне відношення не зникає при переході в науковому дослідженні зі сфери розгляду дійсних явищ (онтологія, теоретичний розум) в сферу належного (деонтологія, практичний розум), а отримує новий характер і зміст. Воно набуває форми суб'єкт-суб'єктного відношення, де одному духовному(культурному) явищу протистоїть інший. Характер зв'язку «Хто-Що», змінюється на «Хто-Хто».

Особливістю, з точки зору розуміння нормативності такого зв'язку, є те, що в його основі лежить *свідома дія* двох суб'єктів пізнання в плані їх вищої духовної (культурної) самореалізації – становлення в якості моральних осіб.

Процедура орієнтування в фактах досвіду як пізнавальний метод

*«Філософія права, якщо вона взагалі можлива,
то лише як теорія юридичного досвіду»*

В. Савальський.

Філософія права постає в трактуванні Марбурзької школи права як теорія юридичного досвіду. При цьому вважається що процедура «орієнтування понять юриспруденції в логіці та етиці залишається для філософії права керівним началом» [1, с. 215]. В понятті орієнтування розкривається зміст трансцендентальної дедукції¹.

Через поняття орієнтування здійснюється вихід на постулювання правової реальності, оскільки на основі трансцендентальної дедукції здійснюється конструювання понять юриспруденції як логічних категорій. У свою чергу ці логічні категорії уможливають визначення належної правової реальності. Так, поняття правової реальності за Г. Когеном дається у юридичному відношенні: «Юридична реальність дається у *юридичному відношенні (=дії) і його елементах: суб'єкті, об'єкті, відношенні та правилі відношення (нормі, законі)*. Суб'єкт, об'єкт, відношення та правило відношення і суть *a priori* юридичного досвіду, ті логічно необхідні умови, які роблять його можливим» [1, с. 216].

Отже, представники Марбурзької школи використовують процедуру *орієнтування в фактах юридичного досвіду* для створення етико-філософських понять, що постулюють правову реальність. З іншого боку, розуміння філософської природи юридичних положень дає можливість їх корегувати. *Корегування з позицій належного дійсного поняття і орієнтування в фактах юридичного досвіду* – дві складові *методу трансцендентальної дедукції*, яку використовує школа.

Проблема анагагону²

Для орієнтування в фактах досвіду марбуржці беруть «фізику» права – догму права, яка складає його дійсну природу. При цьому Г. Коген, орієнтує свою «Етику чистої волі» в догмі пандектного римського права, що, зокрема, Б. Кістяківський свого часу називав явищем надзвичайного

¹ Трансцендентально-логічний метод Марбурзької школи права. Представниками школи позиціонується як складова критичного методу Канта.

² В оригінальному тексті В. Савальського вживається латинський термін «анагагон» у значенні аналогу. У даному випадку, належна ідентична догматична основа для процедури орієнтування.

значення¹. Слід уточнити, що при цьому не визначалось, *на якому саме* положенні системи догми цивільного права здійснено орієнтування. І це було упущенням школи, що не дало можливість їй завершити трансцендентальну дедукцію чистого поняття норми права, яке лежить в основі юридичного відношення.

Очевидно, вся система догми права виступила для неокантіанців аналагоном для орієнтування етики в фактах досвіду.

Зокрема, пандектна система догми римського права включала розділи: Загальну та Особливу частину. В Загальній частині: *Вчення про осіб або суб'єктів права, Про об'єкти права, Набуття і втрату прав, здійснення і захист прав*. Особлива частина включала розділи *Речового права (права власності), Зобов'язального права, Сімейного і спадкового права* [5, с. 5–20]. Що і давало Г. Когену вихід на розуміння юридичного відношення і його елементів, як *суб'єкти, об'єкт, відношення і правило відношення (норму)*. Але він не вказує конкретно, *яка саме* частина системи догми давала йому можливість визначити специфіку *суб'єкт-об'єктного* відношення відносно *об'єкт-об'єктного*.

Можна зробити припущення, що для пояснення специфіки *суб'єкт-суб'єктного* відношення Г. Коген, вочевидь, використовує поняття *договірного зобов'язання* – в розділі «Зобов'язальне право», Особливої частини системи догми римського цивільного права [5, с. 304–399]. Лише вона містить положення про зобов'язання і договір, як юридичне відношення двох осіб стосовно володіння, розпорядження та користування речами. Так, зокрема, Д. Грім: «Зобов'язання визначають як таке юридичне відношення, яке дає одній *особі* (кредитору) *право на дію певної іншої особи* (боржника), і притому на таку дію, яка має *майнову цінність*» (# 188 Поняття зобов'язання) [5, с. 305].

Вже тут бачимо, що мова йде про *стосунки «осіб» відносно «речей»*. Також: «Зобов'язання є юридичне відношення, яке дає кредитору право *вимагати* від боржника надання будь-якого блага, що має *майнову цінність*» (там же). Д. Грім: «Зобов'язання визначають як таке юридичне відношення, яке дає одній особі (кредитору) *право на дію певної іншої особи* (боржника), і притому на таку дію, яка має *майнову цінність* (#188 Поняття зобов'язання) [5, с. 305]. Також: «Мета договору – встановлення зобов'язання» (#206. Зміст договорів) [5, с. 331].

Інші положення догми права: інститути речового права, права власності подані як *ставлення «особи» до «речі»*. Для порівняння: Д. Грім: «Особлива частина, Речове право, Право власності, Гл. I. Поняття, зміст та види права власності, # 112: «Власність, *dominium* чи *proprietas*, у чистому своєму вигляді, тобто, без будь-яких обмежень, визначається зазвичай як право повного і виняткового панування особи над тілесною річчю» [5, с. 235]. В. Хвостов: «Речовим правом у суб'єктивному сенсі називається право, що дає своєму суб'єкту безпосереднє панування над якоюсь річчю. Об'єктом права є річ, тобто, відокремлена частина зовнішньої природи, яка є предметом юридичного панування. Таким чином, речові права мислимі тільки стосовно предметів, що мають тілесну субстанцію». [6, с. 223]

Звідси видно, що категорії «особа» і «річ» розуміються у догмі, як суб'єкт і об'єкт права в пізнавальному плані, а саме в суб'єкт-об'єктному відношенні. При цьому онтологічна модель визначає *засіб* спілкування «осіб» – «річ», як об'єкт такого спілкування². Цей характер відношення можна охарактеризувати, як *«ставлення особи до речі»*, але не *«спілкування осіб з приводу речей»*. Це пізнавальна суб'єкт-об'єктна модель системи теоретичного розуму, прийнята за основу в філософському, а затим і юридичному, позитивізмі. Тому догма права і є первинною ланкою юридичного позитивізму, як теорії юридичного досвіду.

Принагідно слід зауважити, що сучасна вітчизняна теорія права ґрунтується саме на цьому догматичному підході. Особливо яскраво це демонструє поняття права власності, прийняте в сучасній теорії цивільного права і закріплене в Цивільному кодексі України. Власність трактується в суб'єкт-об'єктному відношенні, як «ставлення особи до речі»:

¹ Б. Кістяківський відмічає, що в передмові до «Етики чистої волі» Г. Коген «сам назвав найсуттєвішою особливістю своєї етики те, що в ній зроблена спроба орієнтувати етику на юриспруденції» [4, с. 233]. При цьому «Г. Коген орієнтує свою етику саме на догматичній юриспруденції» [4, с. 236]. «Спроба Г.Когена орієнтувати етику на юриспруденції знаменує визначний факт в історії науки про право. Тут вперше наукове знання. Опрацьоване одним з розділів юриспруденції, стало матеріалом для побудови частини філософської системи» [4, с. 237].

² Так, у Д. Грімма в Загальній частині системи догми римського права поняття особи асоціюється з поняттям суб'єкта права, а поняття об'єкта – з річчю [5, с. 5-6].

«Ст. 316 Цивільного кодексу України:

Правом власності є право особи на річ(майно), яке, вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» [7].

Тут очевидно, що мова йде не про *практично-розумну*, а про *теоретично-розумну* гносеологічну модель праворозуміння: не про «спілкування осіб з приводу речей», а про «ставлення особи до речі».

«Особи», «Речі» як апостеріорні та апріорні категорії

Для пояснення природи базових теоретичних категорій *особи* і *речі*, що виступають орієнтуючою основою для філософської гносеологічної інтерпретації, слід зробити певні уточнення.

Поняття «особи» та «речі» відомі ще з системи Інституцій Гая II ст. Їх метафізичну природу було розкрито в рамках догматичної німецької юриспруденції у рамках вольової інтерпретації природи права. Так, Самуїл Пуффендорф, вважав наявність свободи волі в природі «речі» особливую ознакою, яка перетворює її на «особу». Інакше кажучи, наявність *свободи волі* була ознакою *правоздатності особи*.

Еммануїл Кант, в рамках свого критичного підходу, відійшов від метафізичної інтерпретації і вийшов на обґрунтування *дієздатності особи*, чим уможливив поняття *суб'єкта права* і визначення *суб'єктивного правового статусу особи*. Суб'єктом права є особа, яка не лише має правоздатність – є вільною від природи, але й *діє* за законом свободи. Її дієздатність визначається як *моральне зобов'язання Суб'єкта*, визначене категоричним імперативом: в індивідуальних діях керуватися принципом загальнолюдського універсального закону¹.

З іншого боку, інша формула *категоричного імперативу* вводила вимогу «*Бути особою*» і «*Дивитись на інших осіб у якості цілей, а не лише як засобів задля досягнення власних цілей*». Уже таке трактування означало, що громадянське суспільство, як спільнота осіб, що володіють суб'єктивним правовим статусом, розглядається в міжсуб'єктному (інтерсуб'єктному) розумінні як духовна спільнота, що переслідує мету вищого духовного порядку – дотримання морального закону і становлення етичних культурних правил співжиття.

Таке кантівське тлумачення і передбачає гносеологічно-філософська інтерпретація громадянського суспільства, яка була сприйнята і розвинена неокантіанцями, включно з *правилом Суб'єкта*, як метою такого спілкування. Так, метою громадянського суспільства, в розумінні філософів права, виступає становлення осіб в якості моральних суб'єктів. Таке спілкування саме собою є ціль – мета і *об'єкт*, яку повинен мати суб'єкт права і пізнання.

У плані відходу від метафізичної інтерпретації і переходу на критичний та гносеологічний вимір розуміння природи категорій «Особа» і «Річ», варто відмітити, що і Кант в *Метафізиці моральності*, як і його школа в гносеології, вважали, що саме *право* виступає основою для орієнтування *етики*. Воно є тією специфічною *математикою* наук деонтологічного ряду, де сама *етика* виступає його *логікою*². Право формує категоріально-понятійний апарат для розуміння наук деонтологічного ряду пізнання. Тобто, воно є аналогоном для етики і всього ряду наук про дух. Саме орієнтування в фактах юридичного досвіду давало можливість сформувати категоріально-понятійний апарат і метафізики права, і метафізики моральності, і гносеологічної філософії.

Однак, слід зауважити, що метафізика права XVIII ст. та філософія і теорія права XIX ст. *по-різному* орієнтуються в фактах юридичного досвіду при виході на визначення правової реальності.

Для філософії та теорії права XIX ст. це пов'язано з тим, що статус базових категорій метафізики в онтологічному і деонтологічному ряду є різним стосовно юридичного досвіду. У системі теоретичного розуму він *апостеріорний*, а в системі практичного досвіду – *апріорний*. Теоретичний розум досліджує дійсність, а практичний – належне.

¹ Категоричний імператив – це центральне поняття етичної філософії Еммануїла Канта, що визначає вищий принцип моральності. Він стверджує, що певні дії є моральними, якщо вони можуть бути універсалізовані, тобто якщо їх можна бажати як загальний закон для всіх. Крім того, моральні дії вимагають поваги до людства, як до мети, а не лише як до засобу.

Формула категоричного імперативу Канта: «Дій лише згідно з такою максимою, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом». Інше формулювання: «Стався до людства і в своїй особі, і в особі будь-якої іншої людини завжди як до мети, і ніколи тільки як до засобу» [8].

² Відомий вислів Г. Когена стосовно значення права для ряду наук про Дух: «Етика – логіка наук деонтологічного ряду, а право – його математика». «Подібно до того, як логіка встановлює категорії для наук про природу через математику, так і етика визначає результативні ідеї для наук про культуру через юриспруденцію» [9].

Так, і в догмі права, як системі теоретичного розуму, яка традиційно оперує поняттям «осіб» і «речей», ці поняття мають абстрактно-теоретичний характер. Особливістю є те, що «річ» та «особа» тут *дійсні* явища реального світу, хоч і задані в абстрактному розумінні, як теоретичні категорії. У плані гносеологічному: *особа* – це «Хто», Суб'єкт пізнання, який здійснює дослідження, *річ* – це «Що», Об'єкт пізнання, який досліджується. Ці категорії *апостеріорні*, вони взяті з практики. Їх відношення у гносеологічному плані теж описується дійсною сферою пізнання природи речей.

У метафізичній системі практичного розуму, сприйнятій у деонтології права, вони мають *апріорний* характер. Це базові категорії метафізики права, що в якості апріорних положень *здають* (визначають) належну правову реальність в науковій картині світу. Тобто, вводять такі установки погляду на природу речей, які мають споглядальний спекулятивний характер абстрактного мислення. Спостережувані феномени пояснюються через базові категорії юриспруденції, чим *здається належне* правове поле реальності.

Отже, статус базових теоретичних категорій права є різним в онтологічному та деонтологічному ряду пізнання.

Особливості інтерпретації базових категорій права/ Наслідки орієнтування філософії та теорії права в базових категоріях метафізики

Особа та *речі*, як базові теоретичні категорії по-різному інтерпретовані в гносеологічних моделях праворозуміння. В онтологічній (суб'єкт-об'єктній) вони мають апостеріорний характер, а в деонтологічній (суб'єкт-суб'єктній) – апріорний. Розуміння теоретичної природи цих базових категорій, як апостеріорних понять, дає можливість пояснити обов'язковий характер їх взаємовідносин у суб'єкт-об'єктному відношенні як *норму* – обов'язкове правило поведінки. Але тільки у випадку використання деонтологічної моделі праворозуміння, де ці теоретичні категорії проінтерпретовані на основі їх апріорної природи в суб'єкт-суб'єктному розумінні, вони мають *належний* характер. Цей належний характер правила поведінки отримує значення *юридичного зобов'язання*, що виникає між суб'єктами з метою дотримання морального закону.

У плані розуміння природи відносин: у системі практичного розуму для метафізиків права, як і для філософів права в системі деонтології права, *не є можливим* мислити розумно (з позицій здорового глузду) ставлення *особи до речі*, як до розумного начала – механізму втілення практичного розуму, яким є суб'єкт, оскільки *річ-засіб* таким втіленням не являється. Вона лише *знаряддя* досягнення мети для морального Суб'єкта. *Метою–Об'єктом* такого зобов'язання в міжсуб'єктній моделі виступає *правило Суб'єкта*, тобто саме моральне зобов'язання суб'єкта, а воно мислимо лише в інтерсуб'єктній інтерференції¹ (відносно самого себе в якості дієздатної *особи* та інших *осіб*, але *не речей*)².

Тому, розкрити *зміст* деонтологічної моделі праворозуміння, як суб'єкт–суб'єктного відношення, можна на основі орієнтування саме в догматичному понятті договірного зобов'язання, де одному суб'єкту протистоїть інший в юридичному відношенні. Але його *належну природу* можна зрозуміти, лише якщо це договірне зобов'язання також виступить в ролі поняття апріорної природи, а не апостеріорної. Воно в системі практичного розуму повинне мати статус метафізичної категорії, якою задаються відносини юридичного характеру *осіб відносно речей*, а не *ставлення особи до речі*. Це і є особлива категорія *actio* як «правило дій осіб стосовно речей».

Проблема обґрунтування наукового статусу категорії actio

Отже, саме договірне зобов'язання виступає орієнтуючою основою для розуміння поняття юридичного відношення, яке конститує правову реальність понять в деонтологічному розумінні. Розуміння договірного зобов'язання в якості інтерпретуючої основи юридичного відношення,

¹ Інтерсуб'єктна інтерференція – це явище, коли взаємодія між двома або більше суб'єктами (наприклад, людьми, групами, системами) призводить до змін у їхніх станах, поведінці або сприйнятті, які виходять за межі їхніх індивідуальних особливостей.

Термін використаний Карлосом Коссіо в *егологічній концепції права* для пояснення природи права як об'єкта культури.

² Зокрема, аналізуючи поняття юридичного відношення в належному вимірі, В. Савальський зауважує: «Об'єктом юридичного відношення є... тільки дії, оскільки речі власне ніколи не є цими об'єктами. (Моє право власності на будинок є право не на будинок сам собою, а не дії інших суб'єктів з приводу будинку, як моєї власності. Моє право власності на будинок є лише загальна назва ряду дій стосовно інших суб'єктів і цих останніх стосовно мене. Отже, об'єктом юридичного відношення є тут *дії суб'єктів з приводу речей* (а не сама річ).

у свою чергу, пов'язане з обґрунтуванням третьої базової категорії метафізики, яка вказувала на зв'язок «особи» і «речі» у правовій реальності – з категорією «дії», правочину – категорією *actio*¹.

При цьому найбільшу проблему у розумінні викликає науковий статус цієї категорії метафізики, що задає правову реальність у *відносинах осіб стосовно речей*.

Для Канта в його Метафізиці права (як частині системи практичного розуму) визначити, що саме договір є тою юридичною формою, яка конститує громадянську спільноту в формі правової держави (як *спільноту вільно волюючих осіб*, що прагнуть гарантувати собі свій правовий статус – осіб, а не речей), було простіше. Він називав цей договір особливим видом договору – *первісним контрактом*, особливою умоспоглядальною формою, що задає належний позитивний правопорядок².

У Канта первісний контракт – це *логічний пріус*, тобто логічна умова, яка уможливує пояснення дійсних понять через юридичні категорії, вона задає правову реальність *спільноти вільно волюючих осіб*. І цей *логічний пріус* мислиться ним як договірне зобов'язання особливої природи, що, по-суті, і є виразом третьої базової категорії системи Інституцій – належної *дії* осіб стосовно *речей* у правовому полі. Постулювання позитивного правового порядку і перехід із приватного права в публічне у такий спосіб гарантувало *особам* їх правовий статус *суб'єктів права*, а не *речей* (об'єктів права). У якості *логічного пріусу* поняття договірного зобов'язання тут виступило як *апріорна* категорія метафізики права.

При цьому у XVIII ст. Кант орієнтував свою Метафізику права на системі Інституцій, яка на той час була панувала в німецькій догматичній юриспруденції. Натомість філософська школа XIX ст. відходить від системи Інституцій. Вона за основу орієнтування обирає пандектну систему догми римського права, розроблену представниками історичної школи права. Це створює проблему для обґрунтування договірного зобов'язання в якості апріорного поняття. Пандектисти історичної школи права критикували метафізичну систему права, побудовану за інституційним зразком. Вони вийшли на свій спосіб систематизації понять.

Традиційно і інституційна, і пандектна система беруть початок зі Зводу Законів Юстиніана і вивчалися в комплексі в Середньовіччі і в період Нового часу. Але підхід до моделювання системи різнився.

Пандектний спосіб систематизації (і моделювання понять), пов'язаний з догмою права, не розглядає можливості задавати правову реальність в умоспоглядальному вимірі як належному. Він позиціонується як теоретичний науковий, а не практичний філософський, пов'язаний з метафізикою. Тому не визначає ролі базових категорій права в її створенні. Вони імманентно присутні в використанні понять права, але їх фундаментальна моделююча роль не визначена. Поняття і правові інститути аналізуються, як *вони є* в традиції, без претензії на розуміння їх апріорного трансцендентного чистого значення. Аналізується правова дійсність – фізика права без виходу на метафізику в системі практичного розуму. З іншого боку, такий аналіз здійснюється з виходом на філософські категорії в системі теоретичного розуму і детальний аналіз фактичних даних. У цьому була сила пандектної системи догми права. Факт, як фізичне явище, протиставлявся метафізичній інтерпретації. Але й її недолік.

Критики зазнала як система метафізики права, так і *загальна теорія договору*³, як моделююча основа такої системи; і уявлення про *соціальний контракт*, як фіктивне юридичне поняття, а з ним пізніше і сама *договірна теорія походження держави*. При цьому історична школа і юридичний позитивізм розвинули формально-логічний аналіз існуючих юридичних понять. В аналізі

¹ В Інституційній системі Гая II ст. розділи мали назви *Res* (речі), *Persones* (особи), *Actiones* (дії).

² У роботі 1793 р. «Про приказку «Можливо, це й вірно в теорії, але не підходить для практики». Про відношення теорії до практики в державному праві (проти Гоббса)» Кант так характеризує цей договір: «З усіх договорів, за якими множина людей об'єднується в суспільство (*paetum sociale*), договір про встановлення громадянського устрою (*paetum unionis civilis*) є договором настільки особливим, що, хоча в розумінні виконання він має багато спільного з кожним іншим дог суттєво відрізняє його від усіх інших...» [10, с. 77-78]. А в роботі «Метафізика права» підкреслює, що цей договір витікає із Постулату публічного права про необхідність виходу з природного стану та перехід в стан правовий: «Із приватного права в природному стані витікає *постулат публічного права*: ти повинен в умовах неминучого співіснування з усіма іншими людьми перейти з цього стану в стан правовий, тобто в стан розподільчої справедливості» [10, с. 226]. Тобто, конститує позитивний правопорядок.

³ Загальна теорія договору – одне з основних положень Метафізичної системи права, яке використовувалось при побудові її понять в логічну систему в XVIII ст., зазнало критики в XIX ст. в рамках догматичної юриспруденції.

договірному зобов'язанню наблизилися до визначення його *формально-логічного складу*, що давало можливість вийти на формулювання дійсного поняття договору. Однак, нерозуміння значення *логічного пріусу* в створенні дійсних понять, не давало їм можливості вийти за рамки простого системного аналізу та піднятися до обґрунтування апріорного поняття.

Філософи права, в свою чергу, відмовилися від створення апріорних понять в науці права. Їх орієнтування етики в праві, як частина трансцендентальної дедукції, не було завершено, оскільки відбулася зміна догматичної основи для орієнтування (перехід з Інституцій на Пандекти), і в самій цій основі вони не могли чітко визначити, що саме є аналагоном для орієнтування. Вони втратили фізичну базу для споглядання природи *логічного пріусу*.

До речі, питання апріорних засад права вивчатиме Адольф Райнах. Він у своїх «Апріорних засадах цивільного права» чітко говорить про *зобов'язання, обіцянку і вимогу* як апріорні засади цивільного права, впритул підходячи до аналізу саме договірному зобов'язанню вже на основі пандектної системи догми права¹. Але феноменологія права з недовірою ставиться до самого формально-логічного аналізу, як методу опрацювання понять. Феноменологи *інтуїтивно угляджують* сутність речей, але відмовляються пояснювати цей процес на раціональних засадах формальної логіки, що не дає можливості сформулювати вже ці апріорні засади в якості апріорного поняття.

Висновки. У підсумку можна зазначити, що в напрямку до визначення апріорного поняття, яке б задавало базову категорію «*дії осіб відносно речей*» було здійснено поступальні кроки в різних напрямках та школах філософії права: метафізики в рамках системного інституційного підходу визначили зміст апріорних категорій *особи та речі*; Кант на засадах *критичного підходу* обґрунтував правовий суб'єктивний статус і дієздатність особи, визначив договір як юридичну форму самоорганізації громадянського суспільства і вказав на суспільний договір (первісний контракт), як *логічний пріус* розуміння його юридичної природи; догма права виступила фізичною основою для аналізу договірному зобов'язанню, як дійсного юридичного поняття, але відмовилась від створення апріорних понять; неокантіанці філософи, дали розуміння специфіки міжсуб'єктного відношення в науках про Дух, орієнтуючись в догмі цивільного права пандектної системи запустили *трансцендентальну дедукцію* понять, але не змогли чітко визначити основу для орієнтування при визначенні апріорного поняття; феноменологи права використовуючи *феноменологічну редуцію*, угляджують апріорні засади догми цивільного права, але не можуть вийти на їх обґрунтування в якості апріорних понять.

Кожен з наукових підходів у рамках свого методу долучився до виходу на нове розуміння поняття «*актію*» (правочину), як норми – обов'язкового правила поведінки *осіб відносно речей*, на засадах юридичного договірному зобов'язання. Значний аналітичний підготовчий процес здійснено в різних напрямках та школах праворозуміння. Поєднання їх теоретичних та методологічних засад в рамках стратегії синтезу могло б по-своєму дати відповідь на відоме кантівське питання: «*Як можливий синтез різноманітного в понятті*» і показати позитивний результат в обґрунтуванні категорії *актію* як апріорного поняття.

Отже, дослідження апріорних понять в контексті пізнавальної природи права має важливе теоретичне і практичне значення. Важливим висновком такого дослідження може бути розуміння, що базові теоретичні категорії права мають як апріорний, так і апостеріорний характер, в залежності від гносеологічної їх природи. Апріорні поняття, при належному обґрунтуванні їх наукового статусу в якості базових категорій права, відіграють в деонтологічному ряду пізнання роль моделюючих засад *належного* виміру правової реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савальскій В.А. Основы философии права въ научномъ идеализмъ. Марбургская школа философии: Когенъ, Наторпъ, Штаммлеръ и др. Том I. Москва, 1909. 361 с.
2. Cohen, H. Ethik des reinen Willen. System der Philosophie. Hildesheim : Georg Olms, 1981.
3. Охріменко О.Г. Фундаментальні філософські проблеми. VI. Наука. Наукове пізнання. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua> > Ohrimenko > ohr-6.

¹ Адольф Райнах – представник напряму некласичної філософії права, феноменології права. Використовуючи метод *феноменологічної редуції* доводить, що цивільне право містить апріорні засади, що виступають умовами дійсності реальних зобов'язань.

4. Кистяковский Б.А. Философия и социология права. СПб. : РХГИ, 1999. 800 с.
5. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права. Москва, 2003. 495 с.
6. Хвостов В.М. Система римского права. Учебник. Москва, 1996. 522 с.
7. ЦКУ, від 16.01.2003 № 435-IV (Редакція станом на 09.04.2025).
8. URL: <https://www.google.com/search?q=категоричний+імператив+i.+канта&oq>.
9. Філософський енциклопедичний словник онлайн. URL: <https://9.slovaronline.com/939-Коген,Герман>.
10. Кант Эммануил: Сочинения в 6-ти томах / под ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. Т. 4. Ч. 2. Москва, 1965. С. 59–106, с. 107–474.